

STD : 12

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 6

બેરોજગારી

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ માટે સાચો વિકલ્પ શોધો :

(1) પ્રવર્તમાન વેતન-દરે કામ કરવાની હાજરી, શક્તિ અને
તૈયારી હોવા છતાં કામ ન મળે તેવી વ્યક્તિ

(અ) બેરોજગાર

(બ) ગરીબ

(ક) ફાજલ

(સ) કામદાર

(2) ઇરાજીયાત સ્વરૂપની બેરોજગારીનો વિચાર કર્યા શ્રમના
પુરવઠાના સંદર્ભમાં કરવામાં આવે છે ?

(અ) સક્રિય

(બ) નિષ્ક્રિય

(ક) બાળકો

(સ) વૃદ્ધો

(3) બેરોજગારીના પ્રકારો નક્કી કરવા માટેના ચાર માપદંડો
કોણે રજૂ કર્યા છે ?

(અ) રાજકુષ્ણા

(બ) મહાલનોબિસ

(ક) કેઇન્સ

(સ) રોડાન

(4) અસરકારક માંગના અભાવે ક્યા પ્રકારની બેરોજગારી
સર્જીય છે ?

(અ) ધર્મધાર્જન્ય

(બ) મોસમી

(ક) ચક્કીય

(દ) પ્રચ્છન્દ

(5) કયા પ્રકારની ઉત્પાદન પદ્ધતિ બેરોજગારીમાં વધારે
કરે છે ?

(અ) શ્રમપ્રધાન

(બ) મૂડીપ્રધાન

(ક) ઘેતપ્રધાન

(સ) શિક્ષણપ્રધાન

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) બેરોજગારીનો અર્થ જણાવો.

➤ બેરોજગારી એટલે પ્રવર્તમાન વેતનદરે વ્યક્તિની
કામ કરવાની છાચા, શક્તિ અને તૈયારી હોવા
ઇતાં તેને કામ ન મળે તે સ્થિતિ.

(2) વિકસિત દેશોમાં સામાન્ય રીત કેવા પ્રકારની

બેરોજગારી જોવા મળે છે ?

- વિકસિત દેશોમાં સામાન્ય રીત ચક્કીય બેરોજગારી અને ધર્ષણાજન્ય બેરોજગારી જોવા મળે છે.

(3) પ્રચ્છન્ન બેરોજગારીનો અર્થ જણાવો.

➤ સામાન્ય રીતે કોઈ વ્યવસાયમાં જરૂર કરતાં વધુ શ્રમિકો રોકાયેલા હોય, પરંતુ આવા શ્રમિકોનો ઉત્પાદનમાં ફાળો શૂન્ય હોય તો તેવા શ્રમિકો પ્રચ્છન્ન બેરોજગાર ગણાય છે. આ પ્રકારની બેરોજગારીને પ્રચ્છન્ન બેરોજગારી કહે છે.

(4) કઈ મંદીને વિશ્વ મહામંદી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે?

- ઈ. સ. 1929 – 30માં અમેરિકામાં આવેલી મંદીને વિશ્વ મહામંદી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(5) ભારતમાં બેરોજગારીના પ્રમાણની માહિતી ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય છે ?

- ભારતમાં બેરોજગારીના પ્રમાણની માહિતી આયોજન પંચ, સેન્ટ્રલ સ્ટેટિસ્ટિક ઓર્ગનાઇઝેશન (CSO), નોશનલ સેપ્પલ સર્વે (NSS) અને રોજગાર વિનિમય કચેરીના અહેવાલમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(6) કયા વયજીવને ઉત્પાદકીય વયજીવ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?

- 15થી 64 વર્ષના વયજીવને ઉત્પાદકીય વયજીવ
તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(7) બેરોજગારીની સમસ્યા હલ કરવા માટે કયા

ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવો જોઈએ ?

- બેરોજગારીની સમસ્યા હલ કરવા માટે ગૃહ અને નાના પાયાના ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવો જોઈએ.

(8) પ્રધાનમંત્રી કૃષિ સિંચાઈ યોજનામાં કયું સૂત્ર

આપવામાં આવ્યું છે ?

- પ્રધાનમંત્રી કૃષિ સિંચાઈ યોજનામાં 'હર ખેત કો
પાની' એ સૂત્ર આપવામાં આવ્યું છે.

(9) “પંડિત દીનદયાળ ઉપાધ્યાય શ્રમેવ જથ્તે

યોજના” ક્યારે શરૂ કરવામાં આવી ?

- પંડિત દીનદયાલ ઉપાધ્યાય શ્રમેવ જથ્તે યોજના 16 ઓક્ટોબર, 2014થી શરૂ કરવામાં આવી.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં જવાબ આપો :

(1) સંપૂર્ણ બેરોજગારીનો અર્થ સમજાવો.

► જે વ્યક્તિએ પ્રવર્તમાન વેતનદરે કામ કરવા માંગે છે અને જરૂરી લાયકાત અને ક્ષમતા પણ ધરાવે છે, તું તેમને બિલકુલ કામ ન મળે તો તેએ સંપૂર્ણ બેરોજગાર કે ખુલ્લા બેરોજગાર કહેવાય બેરોજગારીની આ સ્થિતિને સંપૂર્ણ બેરોજગારી કહે છે.

- જે દેશમાં શ્રમનો પુરવઠો ઝડપથી વધતો હોય અને શહેરીકરણ પ્રક્રિયા પણ ઝડપી હોય, તે દેશમાં સંપૂર્ણ બેરોજગારીનો વૃદ્ધિદર ઉંચો જોવા મળે છે.
- ગામડામાંથી શહેરોમાં કામની શોધમાં આવેલ શ્રમિકોને કારણે ગામડા કરતાં શહેરોમાં સંપૂર્ણ બેરોજગારી વધુ જોવા મળે છે.

- સામાન્ય રીત અશિક્ષિતો અને તાલીમ વગરની વ્યક્તિઓ સંપૂર્ણ બેરોજગારીનો ભોગ વધુ બને છે.
- સંપૂર્ણ બેરોજગારો બોજારુપ છે, જેને કારણે ઉત્પાદકતા ઘટે છે.
- સંપૂર્ણ બેરોજગારીનું પ્રમાણ 15થી 25 વર્ષની વ્યક્તિઓમાં વધુ જોવા મળે છે.

સંપૂર્ણ બેરોજગારી માપવા માટે ત્રણ પ્રચલિત
વ્યવસ્થાઓ છે:

- (1) રોજગાર વિનિમય કચેરીમાં થયેલી નોંધણી દ્વારા,
- (2) શ્રમ-પુરવઠાના સેપલ સર્વે દ્વારા અને (3)
વસ્તીગણતરીના આંકડાદ્વારા.

(2) ધર્ષણજન્ય બેરોજગારીનો અર્થ અને ઉદાહરણ આપો.

➤ જ્યારે ઉત્પાદન-પદ્ધતિમાં અને ચીજવસ્તુના ઉત્પાદનમાં ફેરફાર થાય, સંશોધનને કારણે નવી વસ્તુઓ બજારમાં આવે ત્યારે કેટલાક શ્રમિકો થોડા સમય માટે બેરોજગાર બને છે. આવી બેરોજગારીને ધર્ષણજન્ય બેરોજગારી કહે છે.

➢ જૂની ટેકનોલોજીને સ્થાને નવી ટેકનોલોજી આવે ત્યારે
જૂની ઉત્પાદન- પદ્ધતિવાળા કેટલાક એકમો બંધ પડે છે.
પરિણામે તેમાં રોકાયેલા શ્રમિકો નવી ટેકનોલોજી મુજબ
પ્રશિક્ષણ કે તાલીમ ન મેળવે ત્યાં સુધી બેરોજગાર રહે
છે. તાલીમ મળતાં તેઓ રોજગારી મેળવી લે છે. આમ,
ઘર્ષણજન્ય બેરોજગારી ઢંકા ગાળાની હોય છે.

- ઉદાહરણ : સ્ટેઇનલેસ સ્ટીલનાં વાસણો બજારમાં મુકાયાં, તેથી તાંબા- પિતળનાં વાસણોની માંગમાં ઘટાડો થયો. પરિણામે તાંબા-પિતળના વાસણો ભનાવવાના વ્યવસાયમાં રોકાયેલા શ્રમિકો બેરોજગાર બન્યા.
- આ સ્વરૂપની બેરોજગારી ધર્ષણાજન્ય બેરોજગારી છે.

- (3) ભારતમાં બેરોજગારીની સમસ્યા માટે બચત અને
મૂડીરોકાણનો નીચો દર જવાબદાર છે. ટ્રંકમાં
સમજાવો.
- આયોજનકાળ દરમિયાન ભારતની રાષ્ટ્રીય આવકમાં
વધારો થયો છે. પરંતુ સાથે સાથે વસ્તીવૃદ્ધિના ઊંચા
દરને પરિણામે માથાઈઠ આવક નીચા દરે વધી છે.

- નીચી માથાઈથ આવક અને બોજરૂપ વસ્તીના નિભાવ પાછળ થતા ખર્ચને કારણે બચતો અને મૂડીરોકાણનો ૬૨ નીચો રહે છે.
- મૂડીરોકાણ પૂરતું ન હોવાથી ઉઘોગો, એતી કે અન્ય ક્ષેત્રોનો પૂરતો વિકાસ ન થવાથી વધતી વસ્તીને પહોંચી વળવા જેટલી નવી રોજગારીની તકો ઉભી ન થતાં ભારતમાં બેરોજગારીની સમસ્યામાં વધારો થયો છે.

(4) ભારતમાં શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન પદ્ધતિ વધારે અનુકૂળ

છ. સમજવો.

- ભારતમાં વસ્તીવૃદ્ધિનો ઊંચો ૬૨ હોવાને કારણે
પૂરતા પ્રમાણમાં શ્રમિકો મળી રહે છે, અર્થાત്
ભારતમાં શ્રમની છત છે. બીજુ તરફ વસ્તીવૃદ્ધિને
કારણે માથાઈથ આવક નીચી રહે છે.

- પરિણામે બચતો ઓછી રહેતાં મૂડીરોકાણનો ૬૨ નીચો રહે છે, અથીત ભારતમાં મૂડીની અણત છે.
- ઉપરની પરિસ્થિતિમાં બેરોજગારીની સમસ્યા હળવી કરવા શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિ અપનાવવી વધુ અનુકૂળ ગણાય.

આયોજનકાળ દરમિયાન ભારતે મોટા અને પાચાના
ઉદ્યોગોના વિકાસની નીતિ અપનાવતાં મૂડીપ્રધાન
ઉત્પાદન-પદ્ધતિના પ્રમાણમાં શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-
પદ્ધતિને ઓછું મહત્વ આપી એતી અને ઉદ્યોગ ક્ષેત્રમાં
વધુ યાંત્રીકીકરણ કરતાં રોજગારીમાં ધીમા દરે
વધારો થતાં બેરોજગારીની સમસ્યા તીવ્ર બનતી ગઈ
�ે.

ઉત્પાદકતા વધારવા શ્રમનો બચાવ કરે તેવી મૂડીપ્રધાન
ઉત્પાદન- પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાનું વલણ અપનાવતાં
બેરોજગારીની પૂરતી તકો ન સર્જાતાં બેરોજગારીનું
પ્રમાણ વધતું રહ્યું છે. તેથી યાંત્રિકીકરણ ઓછું કરી
શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી
બેરોજગારીની સમસ્યા હળવી બનાવી શકાય.

(5) ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં સતત વીજળીની સેવા

ઉપલબ્ધ કરવા કઈ યોજના શરૂ કરવામાં આવી
તેનો ખ્યાલ આપો.

- ગ્રામ વિસ્તારમાં વીજળીની સેવા ઉપલબ્ધ
કરાવવા રાજીવ ગાંધી ગ્રામીણ વિદ્યુતીકરણ
યોજના શરૂ કરવામાં આવી હતી.

- સતત વીજળીની સેવા ઉપલબ્ધ રહે તે માટે આ યોજનાને સ્થાને દીનદિયાળ ઉપાધ્યાય ગ્રામ જ્યોતિ યોજના શરૂ કરવામાં આવી છે.
- આ યોજનાનો ઉદ્દેશ ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં 24×7 સતત વીજળીની સેવા ઉપલબ્ધ કરાવવાનો છે.

(6) પ્રધાનમંત્રી કૃષિસિંચાઈ યોજના ક્યારે અને ક્યા
ઉદ્દેશની શરૂ કરવામાં આવી ?

- પ્રધાનમંત્રી કૃષિ સિંચાઈ યોજના 1 જુલાઈ,
2015થી શરૂ કરવામાં આવી છે.
- આ યોજના હેઠળ ‘હર ખેત કો પાની’ એ સૂત્ર
સાર્થક કરવાનો ઉદેશ છે.

➤ આ યોજનાનું લક્ષ્ય દેશમાં ઉપલબ્ધ સાધનોનો
શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ થાય અને ઉત્પાદકતા વધે તે
મુજબ કૃષિક્ષેત્રે સિંચાઈની સગવડો પૂરી પાડવાનું
છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) બેરોજગારીનું સ્વરૂપ જાણવા માટે શ્રી રાજકૃષ્ણાએ રૂઢુ
કરેલા માપદંડો સમજાવો.

➤ બેરોજગારીનું સ્વરૂપ જાણવા માટે શ્રી રાજકૃષ્ણાએ રૂઢુ
કરેલા માપદંડો નીચે મુજબ છે:

1. સમય :

➤ કામ કરવાની ઈચ્છા અને શક્તિ ધરાવતી વ્યક્તિને

► (1) જો અઠવાડિયામાં 28 કલાક કે તેથી ઓછા કલાક માટે કામ મળે, તો તે તીવ્ર રીતે બેરોજગાર ગણાય. (2) જો અઠવાડિયામાં 28થી 42 કલાક માટે કામ મળે, તો તેની બેરોજગારી ઓછી તીવ્ર ગણાય.

2. આવક :

► જો વ્યક્તિને તેના કામમાંથી એટલી ઓછી આવક મળે કે જેથી પોતાના પરિવારનું ભરણ-પોષણ ન કરી શકે, તો તે આવકની દૃષ્ટિએ બેરોજગાર ગણાય.

- ભારતમાં ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં આવક બેરોજગારી વધુ જોવા મળે છે.
- જેમ કે, એક વ્યક્તિને તેના પરિવારના ભરણી-પોષણ માટે મહિને ₹ 40,000ની જરૂરિયાત હોય અને તેના પ્રવર્તમાન કામમાંથી ₹ 25,000 કે તેથી ઓછી આવક મળતી હોય, તો તે વ્યક્તિ આવક બેરોજગાર ગણાય.

3. સંમતિ :

- જો વ્યક્તિને તેની લાયકાત પ્રમાણેનું કામ ન મળે, તો ઓછી લાયકાતવાળું અન્ય કામ સ્વીકારવું પડે છે. આ પ્રકારના કામમાંથી તેને ઓછી આવક મળે છે. તેથી ત અર્ધબેરોજગાર કહેવાય છે.
- જેમ કે, એન્જિનિયરને કામદાર તરીકે કામ કરવું પડે.

4. ઉત્પાદકતા :

- શ્રમિકની જે વાસ્તવિક ઉત્પાદકતા હોય તેના કરતાં તે ઓછી ઉત્પાદકતાએ કામ કરતો હોય, તો તેનું ઉત્પાદન તેની વાસ્તવિક ઉત્પાદકતા કરતાં ઓછું હશે.
- જેમ કે, કોઈ એક વ્યક્તિ તેની ક્ષમતા અનુસાર એક દિવસમાં ₹ 5000 કમાઈ શકે છે. પરંતુ તેને ₹ 1000 મળે તેટલું જ કામ મળે.

(2) અધ્યબેરોજગારીનો ખ્યાલ વિગતે સમજવો.

- જે શ્રમિકોને પોતાની શક્તિ કરતાં ઓછા સમય માટે કે તેમની લાયકાત કરતાં ઉત્તરતી કક્ષાનું કામ સ્વીકારવું પડે, તે શ્રમિકો અધ્યબેરોજગાર કહેવાય અને આવી બેરોજગારીને અધ્યબેરોજગારી કહે છે.